

KABDEBŐ LÓRÁNT

Párhuzamosok

SZABÓ LŐRINC ÉS FELESÉGE LEVELEZÉSE A HÁBORÚ UTÁN

1945-ben már majdnem negyedszázada házasok. Összetartoztak. Vagy mégsem? Állandó lázadásban éltek kötöttségeik ellen: a férj a szabadságot kívánta, a feleség ugyanezt csak fájdalmas panaszok közt tűrte. De hiszen – tudjuk – a kudarcok is összekötnek.

Ekkor már nincsenek látványos lázadások, de nincsen már lázas reményű összebékülés sem. Beletörődés annál inkább. És talán megbékélés. Vágyakozás formájában mindenképp. Versek nem ihletnek e témakörben ezek az évek, már távol vagyunk a *Semmiért egészen* önmegtisztító indulatától, de a *Rossz férj* panaszának kritikus-önkritikus háborgásától is. Mégis a harminchat év leveleinek nagyobb része ezekből az évekből való. A jó barát, Illyés Gyula okos felesége rá is csodálkozik erre a bőszégre. De hát aki nem élt évtizedeken át szinte minden percben végveszélyben, az nem is értheti ennek a két embernek ekkori egymásrautaltságát. „Tessék megérteni, hogy valamiféle háborúban élünk, a lövészárkok a szobáinkon mennek keresztül.” Ennél pontosabban nem is fogalmazhatnánk meg ezeknek az éveknek a család életkörülményeit is meghatározó külső helyzetét. Az „ötvenes évek” Szabó Lőrinc számára – részben korábbi viszonylatok következeképpen – már 1945-ben elkezdődtek, és tartottak szinte haláláig. (Legfeljebb temetése zajlott már a korszakos költői nagyságához méltó gyászpompával.) Ennek a „valamiféle” háborúnak a napi helyzetjelentései ezek a levelek.

Mi is történt Szabó Lőrincel 1945 után? Állását elvesztette, verseiből alig, legfeljebb műfordításából élt és tartotta családját. Sújtotta *egyéni* sorsa – felnagyított legendák visszahatása –, állandó védekezésre kényszerítve: további pályáját ellenséggé lett korábbi barátok nem bocsátó indulata ellenpontozta, és zavarta a megmaradó barátok lassan oldódó bánata is. De a negyvenes évek végétől a *közös* sors is beárnyékolta életét: ha eddig csak a múlt hatott zavarólag, most a legtöbb kiváló kortársával közös veszély kényszeríti hallgatásra. Saját verssel a *Válasz* megszűnésétől, 1949-től 1954-ig nem is jelentkezhet, átütő erejű újrjelentkezése az Illyés méltató bevezetőjével 1956 könyvnapjára megjelenő *Válogatott verseinek* kötete lehetett, amelyet *A huszonhatodik év* szonettciklusa követ, majd a *Tűcsökezené* bővített, újabb változata, mindhárom a megjelenést azonnal követő második kiadással. Csakhogy ekkorra már két infarktus nyomasztó emlékével, állandó vesebántalmaktól gyötörten, a sok izületi gyulladástól megkínózva vonszolja magát vendégségről vendégségre, hogy a nyugodt körülményeket biztosíthassa alkotómunkája számára. Mert rákényszerült erre, végül hozzá is szokott, hogy baráti környezetben élhetett csak jobb, zavartalanabb körülmények között. Mégis állandó lelkiismeret-furdalástól gyötörten: mi van családjával – feleségével, leányával, fiával –, akikért felelősséggel tartozik. Ha ő – ideig-óráig – jobban élhet, az – paradox módon – csak a költői (ekkor jobbára csak műfordítói) teljesítményért-hozott áldozat, amelyet – hátrahagyva családját – a segítő baráti együttestől kénytelen elfogadni. Ezért neki szigorú munkarend szerint *dolgoznia kell*. Akár akarja, akár nem. Még ha beteg és pihenésre szorulna, akkor is. Mert ezt mérte *önmagára*. Szigorú

moralistaként. Legfeljebb mindemellett, ha még marad valami rejtett idő: csak akkor készülhet saját vers is. Így erről már ezek a levelek nem adhatnak hírt. Pedig ezalatt két versiklus is készül, a gyászszonettek 1950–1951-ben és egy újabb szerelem röpké pillanatainak, de még inkább az elmulasztott találkozásoknak szösszenete 1953-ban. (Az elsőre fény derül, elkészülte után – kiadásakor – már témává válhat a levelekben, az utóbbira évtizedekkel a költő halála után figyelhetünk fel, rejtelmes körülmények között.)

A levelek: a vendéglátás megszervezése, az otthon anyagi egyensúlyának biztosítása, újabb munkák szervezése, az elvégzett fordítások célbajuttatása és bonyolítása (korrektúra, kész könyv adminisztrálása). A sornyitó vendéglátásra 1945 zimankós télén (benne karácsonnyal és újévvel) a Nyíregyháza melletti Sóstóhegyen kerül sor. Egy régről ismerős család, Thomasék vendégszerető hívása indítja útra: a maguk is nyomorogók csodálatos idillt teremtenek a náluk is nyomorultabb körülmények közé szorult városi költő számára. Ez egyszeri csoda maradt, amelyet szinte Szabó Lőrinc szeme láttára szüntetett meg a történelem: a vonatjukról elszabadult szovjet katonák drasztikus éjjeli rablótámadása űzte szét az idill szereplőit. Ezután következik Igal, a Baumgartner család nagyszerű baráti oázisa, ez már szinte évenként ismétlődően. És aztán benépesül a térkép, előbb még távolabbról (mint Ózdon Dóczi Antal református lelkész családja), aztán főként a Balaton mentén: míg a barátok nyaranta üdülnek, Szabó Lőrinc mellettük dolgozik, kötött napi munkarenddel. Vannak, akik csak alkalmanként tudnak otthont nyújtani számára, mint Kovács József balatonboglári vaskereskedő; vagy az utóbb feloszlott apácarend tagjai, a keresztes nővérek Hévízen, akik – miután egyszer Tompa Kálmán doktor, az írók segélyező barátja szeretetteljes gesztussal kifizette a költő vendégeskedését – annyira megszerették, hogy ingyen vendégül hívták másodszor is. Vagy az a Kelemenné Takáts Ilona, aki a költő második infarktusa után szinte ismeretlenül biztosít számára rövid pihenést Fonyódon az Uzsocki utcában, amely utcát azóta már régen Szabó Lőrinc utcaként ismerünk, talán elsőként írva a költő nevét utcanévtáblára, e pár nap emlékét idézve. Vannak, akik csak pillanatnyi megállót jelentenek az állandó helyek közötti körutak alkalmából: Dobrovitsék – míg ott lehettek – Siófokon, Szikláné Lám Ilona Szemesen. Egyes barátokhoz minden „balatonozós” útján beköszön: Kodolányi Jánosékhoz Akarattyán, Baránszkyékhoz Tihanyban. Az évenkénti, szinte menetrendszerű tartózkodási helyek pedig: Bernáth Auréliék Kisrösön majd Ábrahámhegyen, Illyésék Tihanyban és Lip-tákék Balatonfüreden.

A mások segítségére rászoruló: érzékeny ember. Hányszor szikrázik a levél, a legtöbbet segítő barátra neheztel meg leghamarabb. Kifelé nem is mutatja, de a levélben nyoma marad: dörög, villámlik; persze aztán hamar elvonul a vihar. Bárha valami bizonytalanságérzés mindig is megmarad. Az évek mind több réteget gyűjtik a csak a feleség érthette elégedetlenségnek. *Magában bízom!* – zárja így, kiemelten egyik ilyen levelét. Mert ki is érthetné más a fájdalmat, amit a legjobb barátok között kitört vihar jelent. A kiszolgáltatottság nyomasztó kényszerét, amely a legszebb emberi egymás mellé rendeltség, az egyenrangú barátság tiszta kapcsolatát is kikezdi egy-egy pillanatra. A tűrészatárt. A feleség *ennek* a Szabó Lőrincnek a társa. Mert fordított esetben: otthon ő a tűró fél, aki vállalja a „Semmiért egészen” kényszerét. Ha néha panasszal is, de még férje halott kedvesének sírját is magáévá fogadja. (És ez oly igen sajátjává válik, hogy nemcsak férje életében, de halála után is meg-meglátogatta virággal nagy ellenfele – valahai barátnője – sírját.)

Egy minden eresztékében recsegő, minden tagjában széthúzó család összetartásában *tudtak partnerek maradni*. Szabó Lőrinc, aki költészetében és kapcsolataiban mindig is függetleníti magát, *életvitelében* a családjáért felelős, lelkiismeretesen dolgozó ember példájává magasodik. Főleg azok a levelek tanúskodnak erről, amikor ő marad otthon. Ilyenkor rászakad a család és a háztartás pokla. Felesége 1951-es többheti ózdi, majd 1952-es, majd három hónapos kékesi tartózkodása alatt szinte naponta – rendszerint sűrűn gépelt négy oldalon – küldött levelek jelentik: micsoda tojástanác volt az otthon egyensúlyának biztosítása. A már sajátos egyéniséggé fejlődött gyermekek, az elrontott háztartási alkalmazott és a betegségeivel küzdő költő kétségbeejtő együttese tarthatatlan világról számolnak be. Ezt a világot hordta a vállán a beteg Atlasz.

Hogy igyekezett *szabaddá is* tenni magát? Emberfeletti erőlködéssel. A levelek naplószerű pontossággal tudósítanak mindennapjairól. Nagy részletességgel. Másnak három napja is kitelne az ő egyetlen napjából. „És még amit ezen kívül nem írt meg!” – tette hozzá a feleség bölcs pontossággal évtizedek múlva. Valóban, arról már beszámol, hogy a halott kedves sírjánál talál néha megnyugvást, de az élő kedves (és kedvesek) jelenlétéről csak anekdoták és újabb versek tanúskodhatnak. Ez is hozzátartozik ennek a két embernek az életéhez. Természetesen. Mint ahogy nemcsak a barátok, de a házas-társak között is – ekkor is – nem egyszer dörgött és villámlott. Veszekedések nyomai a levelekben is találhatók. De inkább csak egy-egy mondat erejéig. Morgolódások, hogy veszekedés miatt pontatlan volt a csomagolás. Most már nem tágas levelek, legfeljebb egy-egy bekezdésnyi könnypárás sóhaj, amellyel a feleség elsírja élete fájdalmát: a szeretet hiányát környezetében. Már nem szerelmet, szeretetet két csak. Amikor a férjnek van erre szüksége, például amikor kedvesét elveszítette, ő boldogan ugrik, új korszakot remélve kettejük történetében; ha ő jelentkezik, a férj oktatón – néha ingerülten – leinti. Mert az igényt indokolatlannak érzi. Nem érti, mit hiányol az asszony. Hisz *a maga módján* mindig is tartja a kapcsolatot. Élete: áldozat a családért.

A feleség, aki szinte megismerkedésük pillanatától betegeskedett, jóval túlélte férjét. Segítségével indulhatott meg a Szabó Lőrinc-életmű méltó feltárása. Hősnő lett, aki tárgyyszerűen igyekezett beszélni a múltról. Amikor utolsó otthoni találkozásunkkor kezembe adta saját leveleit és ifjúkoruk naplóját, csak ennyit mondott: „úgy közölje, hogy az ne ártson Lőrincnek”. Nem magára volt tekintettel ekkor sem.

Nyolcvankét éves volt, amikor távozott az élők sorából. A tulajdonképpen már előre sejtethető, mégis váratlan gyász pillanatában így láttam alakját, akit akkor már több mint másfél évtizede szerencsém volt ismerhetni, hosszú időn át szinte naponta kapcsolt össze vele hosszas (személyes vagy telefon-) beszélgetés:

„Mi történik még velem? – kérdezte a műtét előtt, azt hittük, a nyugtatóktól, fájdalomcsillapítóktól, orvosainak megfigyelése szerint a gyengeségtől bódultan. Ha lehetne kottázni a hangsúlyt, akkor egy élet, nyolc évtized szenvedését, veszélyérzetét visszhangozná ez a kérdés. Mert Szabó Lőrincné született Mikes Klára, baráti körének szóhasználatával Nagyklára, mintha egy életen át vonzotta volna a tragédiákat. Talán azért, hogy helyt álljon a veszélyek közepette, hogy védje, segítse, gyámolítsa mindazokat, akik rábízták magukat. Holott ez a kemény, viharedezett asszony nagyon is szeretete volna, ha becézik, védik, gyámolítják és ápolják.

Mennyi szenvedés, veszteség érte, mennyi beteljesületlen remény kísérté-életútját! Hiszen fiatal leányként nagybeteg édesanyját; öreg, törődött asszonyként pedig évekig hal-dokló lányát, Kisklárát (a Gáborjáni Klára néven ismert és népszerű színésznőt) kellett látnia fokozatosan összeomlani, elsorvadni; de szinte élete minden mozzanata a súlyos be-

tegség, a korai halál pusztításával kapcsolódott. Halottak emlékével élve-viaskodva, majd nem megvakulva, hosszú évekig életben maradni, közben újra és újra búcsúztatni, búcsúzni – görög sorstragédiába illő élet.

Nagy költő környezetében élni, ezt a környezetet összetartani, a történelem és a magánélet viharait átélni, megszenvedni, percenként hinni és percenként mégis feladni a harcot, aztán megint újrakezdeni és ismét összeomlani, hogy végül is a nehéz percekben mégis jelenthesse az összetartozást, a biztatást, az erőt – dosztojevszkiji sors.

Pedig nem volt hősnő, csak egy szenvedő asszony, aki végül talán már nem is tudott örülni, ha nem panaszkodik, aki sokszor azzal védekezett, hogy keményen szembefordult, de aki ezt a nehezen összetartható családi környezetet mégis minden viharon átmentette. Feleség volt.

És ezért köszönet sem járt. A „fájó glória”, a szenvedély lángolása más nőket vont dicsfénybe. A verskedvelők körében népszerű szonettek mást sirattak el. Az otthont, a feleséget a „rossz férj panasza” idézik csak költeménybe. A köztudatban azután ez, a költészetből megismert kép élt tovább: legendák keltek Szabó Lőrinc szerelmeiről és a házastársak vitáiról, ellentéteiről.

De más a költészet és más az élet. A feleségnek ahhoz mindig volt ereje, hogy férjének a szabadságot felajánlja. Ha a költő csapongott is, a családapa és az alkotóművész sohasem fogadta el a felkínált szabadságot, sohasem adta fel az otthont, amely egyszerre volt műhely és menedék élete viharzásában. És ezt az otthont a feleség teremtetten meg és tartotta fenn. Haldokló férje búcsúzó szavaival ezt az asszonyt ölelte magához.

Az Est-lapok bölcs irodalmi szerkesztője, a húszas évek fiatal íróinak, költőinek fel-fedezője, támogatója, dr. Mikes Lajos hiába óvta leányát ettől a szerelemtől: a Babits házasságát ünneplő összejövetelen összeismerkedett fiatalok szülői beleegyezés nélkül, titokban kötöttek házasságot 1921 szilveszterén. És ha az elkövetkező harminchat év rengeteg megpróbáltatást hozott is e kapcsolatra, Mikes Klára méltó társává edződött férjének.

Ő lett az otthon őrzője és a költő titkára. Vezette levelezését, gépelte kéziratait, megépíttette könyvtárát, biztosította nyugalmát. Levélváltásuk eléri a másfél ezer gépelt oldalt: a napi tennivalók pontos megbeszélése, egy nagy költő életmenetének, alkotói munkájának részletes leírása, irodalmi és magánéleti kapcsolatainak jelzése és jellemzése. És még valami átsüt ezen a levelezésen, amit még a legközelebbi ismerősök is alig mertek hinni, ismervé keménységét, sorsdedzetségét: asszony volt, szenvedélyes szerelemmel szerette meg a férfit, és ez a gyönyörűség tartotta meg minden fájdalmas tapasztalat közepette, ez visszhangzott utolsó, még néhány nappal ezelőtt is hangoztatott megjegyzéseiben, amikor kapcsolatukra visszaemlékezett; egy megjegyzésre („nincs is igazi szerelem, minden csak illúzió”) büszkén válaszolta: „akkor csak én voltam, szerelmes ezen a világon”. A szenvedély, a szerelem éltette, még akkor is, ha ez életében jobbára keserűséggel vegyült. Ha a férfinak az élet volt a szerelem, neki a szerelem volt az élet; mint ahogy ezt a tragikus különbözést, minden fájdalma okozóját oly pontosan írta meg egyik versében a költő.

Ez az asszonyi szerelem mégsem jelentett öncsalást: számolt minden realitással, pontosan, illúziók nélkül ismerte a költő életének minden mozzanatát. És ebben is társa tudott lenni férjének. A kíváncsiság, a megismerés, a tudás vágya éltette. A mindent megismerni vágyó költő tanítványa volt. Öregén, betegen, amikor évek óta már olvasni sem tudott – friss figyelemmel követte filmrendező fia, a versekből jól ismert Lóci útját; és barátai, tisztelői híradásaiból a világ eseményeit. A telefonja állandóan szólt, mindent tudni akart. És mindenben segítette azt a kutatómunkát, amelynek során a Szabó Lőrinc-életmű tel-

jes egészében közkinccsé válhatott. Tapasztalatból mondhatom, ideális segítőtárs volt. Még a kórházi ágyon is kérdezhettük, pontosan közölte a szükséges adatokat, emlékeket.

Az életmű nagy része megjelent, az a kötet, amely Nagyklára szerepét tisztázza, egy élet félreértéseit elégtételt adhat a számára, most készül. Ennek megjelenését már nem érthette meg. Sokáig élt, sokáig szenvedett – ő tudta magában, hogy miért és hogyan tette. A sok keserűség ellenére végül talán elégedett is volt. Hiszen, hogy eddig is, a sorscsapások ellenére is életben maradt, emberfeletti erőt követelt tőle. Mi pedig majd már csak utólag ismerhetjük meg a költő feleségének szerető, fájdalmas, áldozatos történetét."

Egy nagy életmű létrehozásának anyagi megalapozása és egy nehezen összefogható családot érzett felelősség tartotta össze a két embert. Különbözött világuk? Lényegileg. De az alapvető dolgokban – a költői teljesítmény értékében és a rájuk bízott emberekért érzett felelősségben – egyetértettek. Egymásba kapaszkodtak. Görccsen, fojtogatóan is. Összetartoztak. Ennek a párhuzamos életkapcsolatnak a dokumentumait adja majd közre a könyvhéten a Magvető Kiadó.

Szabó Lőrinc feljegyzése házasságukról, 1950-ből

Kedveseim! Klára már vagy öt napja itt tartja a levelét (mely engem rosszul hangolt), s kér, hogy írjak hozzá. Örömmel írtam volna máris. De nem olyan könnyű! Ő azt érintette, ami belsőleg központi problémánk, mihelyt napokra vagy órákra felejtkezni tudunk egyebekről, amik kívülről szorongatnak. Ti közelebb álltatok és álltok hozzánk, semhogy meg ne érdemelnének annyi fejtörést, amennyibe annak összeszedetegetése kerül, hogy mi is van és hogy hogyan van most a szívünkben. Aztán meg: még az ő számára s a magaméra sem fölösleges talán, ha magamba nézek egy kicsit. Viszont hogy lehessen ekkora, ily régi s ily bonyolult ügyet utóiratban, levélben föltárni? De azért megpróbálom. – Bármily rendetlen volt az életem, közben mégiscsak igen nagy áldozatot hozott olyasmiért, amit a rend, a család stb. fogalma fejez ki. Áldozatokban különben mindegyikünk meghozta a magáét: erről nyilván én tudhatok legtöbbet. Amióta hármunk közül az, akit főleg most utólag visszanezve annyi esztendőre, a legelhagyatottabbnak, legkárpoztatlanságúbbnak s így a legönzetlenebbnek kell mondanom, úgy összeroppant, énbennem csakugyan szörnyen elapadt minden életkedv; apasztja amúgy is elég minden. Ilyen érzelmi csapás még nem ért. Ne mondjátok itt most azt, hogy mindennek egyáltalán nem lett volna szabad megtörténnie; hiába: ezen nem változtathatunk. Én azt a riasztó, vérköpéses dolgot, a felugrott vérnyomást stb. mind innen indult testi visszahatásnak tulajdonítom. Mindamellet jobban látom, mint valaha, hogy öreg vagyok, öregek vagyunk. Klára pár héttel a halál után nagyon szépen ajánlotta fel a segítségét. Ami eddig nem borult fel, az most már igazán céltalanul borulna. Nem azt a szenvedés-porciót látom legnagyobbnak, ami Klarának jutott. Múlt s mai érzéseimnek s ügy-megítélésemnek teljes és szív szerinti átvétele, annyi – egyébként érthető – gyűlölködés, fájdalom és torzítás után, most közelebb hozhatna, s lehetővé tethetné valami konstruktív szemléletét az elmúlt 25 évnek s mindannak, mi, mint emlék, gyász, mint valami hagyatéka, tovább él és kikerülhetetlenül keveredik a jövővel. Nagy örömeimre és megnyugvásomra szolgálna az összebékülésünk, vágyom rá, szeretném, jólesik bíznom benne. Sok válaszfal máris eltűnt köztünk: halás vagyok érte. Hisztéria azonban, s további rombolás-rombolódás sejtetése vagy éppen előidézése, formalisztikus-jogi szemlélet s olyan bekebelezési törekvés, melynek viselésére én alkalmatlan voltam, vagyok és leszek, időnkint megingat a siker tartósságának reményében: fenntartja azt az örök, imbolygós,

ideiglenességre mutató érzést, amely miatt még nyugodtabb kis korszakaiban is mintegy mindig tengeribeteg volt az együttlétünk. (Ahogy egyébként a másik is.) Ilyesmit, úgy látom, nem jóságnak, nemességnek, nem is a ragaszkodásnak a hiánya váltja ki, hanem egyrészt kicsinyhitűség, másrészt valami totális birtok ösztön s rejtett gőg, illetve a kettő egymásba játsása. Amikor ez nincs így, kapcsolatunk jobb, mint... tán jobb, mint valaha volt. De ha tartósan jelentkezik, féltő, hogy robbant. Önvádjaimról nem írok. Ami a Klára „félreállítását” illeti, utólag én is úgy látom, hogy jobb lett volna. Most viszont teljesen értelmetlen volna, s csak tovább rongálna mindent. Bizonyos nehéz kényszerektől eltekintve, melyek azonban vitális természetűek, úgy vélem, hogy nem vagyok alkalmatlan élettárs hátralevő éveimre. Az én hűségem a kötelességtudás. Higgyétek meg, ez sem utolsó dolog. Most nagyon fáradt és kedvetlen vagyok. Mindez sokkal inkább lírai megtárgyalást kívánna, mint ilyenféle okoskodót. Ami történt, az sorsnak, tragédiának tekintendő; Erzsike pedig lelkiismeret szerinti, halott feleségemnek: bárhogyan gondolok rá, iránta féltékenységnak vagy gyűlölködésnek helye nincs, azazhogy nem lehet anélkül, hogy ne veszélyeztetné az élő iránti bizalmat, szeretetet. Klarához már csak mint fájdalmaim és sorsom osztályosához is ragaszkodni tudok; s mennél bensőségesebben és önkéntesebben alakul ki benne a megfelelő lelkiállapot, annál jobban erősödik a harmóniánk. Kérlek, olvassátok szavaimat lassan, átérezve; csak külsőleg józanok, nagyon a szívemből szóltam. Mindezt sokszor átbeszéltük Klarával is, nagyon emberien, őszintén, s az ő magatartása eddig általában lehetségesnek ígérte jó jövőnket, vagyis a múlt és a jelen ilyesféle összefoglaló és kibékítő látását. Az egész ügy szinte nem is „bizalmas”, bár kettőnk ügye csupán; sőt szeretném is, hogy, ha majd tartósan bizonyul a hitünk, valahogy deklaráltan is így vegyen tudomásul bennünket „a baráti világ”. Legközelebb könnyen s tarkább dolgokról; most ez volt soron. Mindhármótokat szeretettel ölellek és csókollak:

Lőrinc

